БҮТҮН ӨЛКӘЛӘРИН ПРОЛЕТАРЛАРЫ, БИРЛӘШИН!

ӘДӘБИЈЈАТ ГӘЗЕТИ

АЗӘРБАЈҸАН СОВЕТ ЈАЗЫЧЫЛАРЫ ИТТИФАГЫ ИДАРӘ ҺЕЈӘТИНИН ОРГАНЫ

№ 14 (412) 20 май 1945 ил базар Гиймәти 80 гәп.

Бөјүк әдиб, көркәмли ичтимаи хадим Әбдүррәһимбәй һагвердиев

(Анадан олмасынын 75 иллији)

Унудулмаз халг язычысы

Бөјүк реалист әдиб Әбдүррәһимбәй Һагвердиевин анадан олмасы күнүнүн 75 или тамам олду. Умумхалг иштиһарына сәбәб бу тарихи күнү гейд едиб, ону бизим һәзрәтимиздән тәкчә бир дәфә дејил, бәлкә бу арадыгчылыг илә ону бизим ичтимаиијјәтимиз, мәдәнијјәтимизин вә әдәбијјатымызын никаһлы тарихи кәсдир. Чүнки бу мүнасибәтдә бизим ичтимаи һәјатымызын әсл бир сәһифәсиндә, онун никаһлы Әбдүррәһимбәй дә вә о чох көмәк этмәсәјди. Бизим XX әср мәдәнијјәтимизин әсәрә әр, совет дөврү мәдәнијјәтимизин, ичтимаинин вә әдәбијјатымызын никаһларында Һагвердиевин чох бөјүк хидмәт едмуштур.

Һагвердиев һәр шејдән әввәл мүтәгәддим вә ирәли дүшмүш бир драматург иди. Мирзә Фәтәли Ахундовдан сонра бизим сөһнәмиздә, халгымызын ени һәјат, ени чәмијјәт үгрунда мүбаризәсини әкс этдирән, һәрф вә рус сөһнә сәнәтинин, реалист драм вә Шекспир драматургиясынын кәзал чәһәтләрини әдәбијјатымызын мәзмун вә әски зәнијјәтләри әрәфәсиндә бирләштирә билмиш бир әсәр Һагвердиев олмуштур. Һагвердиевин һәр бир фачиәсі вә драмы тарихимизин вә ичтимаи фикримизин парлаг, мәһәлли вә өбрәтли бир сәһифәсидир. Ичтимаи никаһламыллан доған ени фикирләрин, һәјатын ени гүввәләрини көһнәлијә вә әски зәнијјәтләрә гаршы мүбаризәси, әдаләтсизлијә, зүлм вә әсарәтә гаршы мүбаризә Һагвердиев драматургиясынын мәзмунуну, чаны, рүһуну тәшкил едән башлыча хүсусијјәтләр олмуштур. Ингилаба гәдәр язмыш драмларында халгын азадлыг вә демократија олан сөјгусү мәнидарлығын ифадә едән Һагвердиев, Апрелдән сонра өлмүш сөһнә әсәрләриндә да ени, азад Совет Азәрбајчанынды, сосиализм һагигәтини әкс этмишдир ки, бунунла о, ени Азәрбајчан совет драматургиясынын әрәмсына вә никаһлашмасыә'сәми дәрәчәдә көмәк әло билмишдир.

Һагвердиевин сөһнә әсәрләриндә, хүсусән онун тарихи фачиәләриндә «үчүн мохсус бир чох әдәбијјат үсуллары вардыр ки, драматургијамызын никаһлы хатирә вә хүсусијјәтләри мүәјјән этмәк, тәнгид этмәк, әдәбијјатшүнаслығымызын мүһүм вәзифәләриндән бири олмалыдыр.

Һагвердиев әјни заманда көзәл бир һекаһәнәвис олмуштур. Драмларында одлуғу кими һекаһә вә новеллаларында да Һагвердиевин әәнкин бир язычылыг мәдәнијјәтинә саһиб олдуғу айдын көрүнмәкдәдир. Өзүндән әввәлки классик әдәбијјат, Шәрг вә Гәрб мәдәнијјәтинин тарих вә фәлсәфәсини көзәл билмәси илә Һагвердиев һәмишә охучуларына һәјран этмишдир. Онун «Ага Мәһәммәд шаһ Гачар» вә «Лағылан тифәт» фачиәләри Шекспир фачиәләри илә мүгајисә әдилә биләчәк әсәрләрдә дәфәләр одлуғу кими, «Хортлаган чәһәннәм мәктәбләри», «Мараларым», «Ода башлыјан һекаһәси» вә «Шејх Шә'бан» адлы илә мәшһур олан һекаһәләри да һәм мәзмун, һәм дә шәкил өзүнәмәхсус Данте, Гогол вә Шекспир кими классикләрин әң өјүкәк бөлүк әсәрләри илә мүгајисә едилә биләр. Һагвердиев Гәрб вә рус мәдәнијјәтинә өз гәдәр тә'сирләнмишсә, онун Әхмәд Шәрг әдәбијјатына да тә'сир етмәдән дејә билмәрик. Бизим конч әдәби нәслимиз јени мәдәнијјәтин вә әдәбијјатын хәзинәсиндән нечә истифадә этмәк лазым олдуғуну Һагвердиев вә Сабирдән өјрәнмишдир. Бизим мәдәнијјәтимизин вә әдәбијјатымызын чох шеј өјрәнә билән вә өјрәнмәлидир.

Көзәл бир һекаһәнәвис олараг көһнә феодал дүнјасына, феодал адәт вә әнәнәләринә гаршы мүбаризәдә Һагвердиев әдәби күлүнүн бөјүк үгдурлығын чох сәнәткарчасына истифадә әдә биләмишдир. Һекаһәләринин бу хүсусијјәтинә Һагвердиев өз хәзәфләринин өн көзәл хүсусијјәтләрини давам этдирмишдир. О, бизим ичтимаиијјәтимиздә бөјүк фачиәләр мүәллифи олмагла бәрабәр, әјни заманда әдәби күлүнүн көркәмли усталарындан бири. Әҳсәнә нәсе'ләдиг сатирикләр. Һагвердиевин сатирасы дүшмәнә аман вермәзди, јағыны көз ачмаға гојмазды, өдәдучу, мәһәдиҳчи, һәгсызлыглары, розалтәләрини бүтүн чыплаглары илә ачыб орталыға гојан вә ичтимаи әфкары сүммиләјән аздадлыг вә мәдәнијјәтә «әне одан әрамәзлыгларда мүбаризәјә чәлб әдән сәтир, шанларычы бир иттиһам актысыдыр.

Һагвердиев драмларында одлуғу кими Һекаһә вә новеллаларында да мәсәдә доғру һәрәкәт едән, дөјүшкән, мүбариз бир язычылыг. Онун сәнәти, сәзи һәгиги мә'нәсиндә бөјүк әмәлдар, көзәл гадәләр тә'сиф едән мүтәәссир вә партијалы бир сәнәткир.

Һагвердиев әјни заманда бөјүк ичтимаи бир хадим, алим, әдәбијјатшүнас вә сәнәтшүнас олмуштур. Көркәмли бир халг мүәллими вә ичтимаиијјәтчи олан Әбдүррәһимбәй, ичтимаи-сәнәтин мүхтәлиф саһәләринә, хүсусән театр тарихинә әлир памыш одлуғу әсәрләри әдә ја әмәи дүшүнчәмизин көзәл нүмунәләрини әрәдә билмишдир.

Азәрбајчан мәдәнијјәтинин вә әдәбијјатымын Әхмәд Шәрг халглары мәдәнијјәти сырасында ән өјүкәк бир мөвгеә чатмасында ишинә бөјүк хидмәт кәстәрән алим вә әдәбијјатчыдан бири дә Һагвердиев олмуштур. Онун, халгларымыза кәстәрдији инчәјиләр тарихи хидмәтләрини бири дә Азәрбајчанда совет мәдәнијјәти вә әдәбијјатынын никаһлаһна кәстәрдији әрдымлар. Әбдүррәһимбәй шәрәфли совет язычысы адыны «мүрүнү» сонуна гәдәр намусла дашымыш, совет әдәбијјатынын чичәкләнмәси үчүн чалышмышдыр.

Һагвердиев сосиалист ингилабынын ән өјүкәк севинч вә дәрин сәмимијјәтә гаршыламышдыр. Апрелдән сонра о һәм әнкин әдәби әрәдәчиләрә, һәм дә өрфәјлә, тә'сирли ичтимаи фаалијјәтдә ени интилаб һәрәкәтләри гошулду, бүтүн вар илыны илә бу ишә хидмәт этмәә башлады.

Бизим башга классик шаир вә әдәбләримиз нисбәтән, Һагвердиевин әрәдәчилығына әлә әлми әсәрләр дә аилмишдир. Бөјүк әдиб Һагвердиев ени әлми әсәрләр әрәтмаг, онун әрәдәчилығы хүсусијјәтләрини кенләштәкә гәдәр мүәјјән дәрәчәдә ајмаг вә әдәбијјатымызда ичтимаи сәнәтимизә кестәрдији көзәл тә'сири мүәјјән этмәкдә бизә бөјүк әдәбијјат хатирәсини әбәдијјәшдирмәлијик.

Ә. Нәзми

Һәссас язычы вә сәмими инсан

Һәмишә вә һәр вахт китабларын арасындан Әбдүррәһимбәйин бир әсәри алынса гочаәдә, я «Молла Насрәддин» мәчмуәси нәмрәләринин кечмиш нүсхаларини вәрәгләрәк, онун бу нәмрәләрдә чап олунмуш јазыларына раст кәләнда, ахы ону әндам бир өрдәк сәһәт дүшәндә, бу самими инсанын, бу хәјирхаһ-шәнәли мәһрибан, «әвәзсиз» синасы кәзләрими гарышмаға тәмәсүм әдир, чанланыр вә күн бу саат ени әә сабиг)—сағлығында одлуғу кими, өз дүзү вә күмәнли сәһбәтләри илә мәни әйләндирәчәк, кулдүрәчәк вә мәмнун едәчәк әәни әдиром.

Мән, Әбдүррәһимбәй кими бир рәгиб гәлби, инчә, назәкәтли, мәһрибан бир дост, мүсаһибә бу вахта гәдәр чох аз раст кәлмишәм. Мән, үзүн таныдығымы, мүдәтләдә бу саф үрәкли инсанын дилиндән, кимсәнин Һаггында пәјдаәтсиз бир кәлмә ешитмәдим.

Мәһтәрәм язычымыз Кончаә кәлиндә, биз язычылар да өз әнкә достумузу өз сәнинди гәдәр арзәдәмиздиг вә ајрылдыг үчүн тәәсүф вә дәрдә сәһбәтләриндән һәзз алмаг үчүн онун янына чан атардыг.

Әдиб Шәрг мәдәнијјәтинин ахмы чәһәтләриндән, Шәрг шаирләри вә мүтәфәккирләриндән, Авропа мәдәнијјәтиндән, хүсусән бөјүк рус халгы мәдәнијјәтиндән, әдәбијјатындан тә-тә вә һәлчәчәнә бәләд әдәр, бизи һәвәсләндирәрди.

Әбдүррәһимбәй әһәтәли, һәссас бир язычы иди. О, халгымызын дәрдләрини, ағрыларымыз чох ахмы бисс әдир, онлары көрүр, тапыр вә әлачыны дүзкүн олараг кәстәрирди. Чәһаләт, наданлыг, мәһрумат, гәта, гарот, бир-бириндә кәзт көтүрмәмәк кими пислилә ярашмаз хасијјәтләрини, бәрәкәтләрин күтләә, халг арасындан сүпүрүлүб кәтүрүлмәси үгрунда вар гүввәси илә чалышмышды. Бөјүк мәдәнијјәтә малик, чалышган, йорулмаз, сағлам мәфкурәли кәзәл дүшүнчәли бу язычымы, халгымызын ән ахмы досту олан бу сәмими инсаны биз һеч бир заман унутмаячағыг.

Бидәни она әбәди һөрмәт.

Һ. Араслы

О, УРӘКДӘН СЕВИНӘРДИ

75 ил бундан әввәл, Гарабағ дағларынын ашыг синәсинә әлван чичәкләр бәзәдији мај күнләринә дүшмәз Әсәдбәјин өз әвинә ени доғулмуш оғлу шәнләнирди. Атбәјат кәндә кәзәрәнда, дурна кәзә-кими дуру, бүз кими сарын Ләнҗин бузлағынын үстүндә гурулмуш алачыгын бу шәнлији, ајлараа енчә чыхмыш шүшәләрдә севинирди. Һамы балача бәјин тез бөјүјүб чүчә мала сәһиб олмасыны арзуләјирди.

Лакин һәјат онлар үчүн демәк, Әбдүррәһимбәй үч ајына чатмамыш Әсәдбәй өлдү. Гифаг дағлады. Гөјүмүгарлары бығылыб кичик ушагын ата өрнин тута биләмәји үчүн әмәји Әбдүрәһим бәјин ајнына бөјүмәсини мәсәлә көрүлдү. Атасыны итирмиш ушаг анадан да айрылмалы олду. Бүсүнәһәлин хатирәмин тәзә әра кетмәсиндән гәзәбләнмиш Әбдүрәһим бәй ушағы анасына һәвәләт гојду.

Өмр арадынын пис рефтары Әбдүрәһимбәјин дан тәнәк көтүрмүшдү. Онун бир күнү бир дә кечирди. Елиф-пичлији чанына сиңмишди, өзүнү дүстат кими һисс әдир вә бу патырдазы мәнкәтдән гуртармаг үчүн атырды. Бу һәјат үч ил давам этди. Ушаг даһа дөз биләмәзди. Бир, күн лаг ајын-бағ ачыг апасынын ајнына гачы, онун јиәләрини гапынды бөјүк-бөјүк ағлады, мәһрибан гучагына гысылды.

Арзу камла бәјтүмә нәтәјин олдуғу бу һалда көрә бүсүнәһәлин трәфинә од дүшдү. Үч ајдан бәри үзүнә һәсрәт гәдәрсиз бәләсини бағрына басыб бир даһа әмиси әвинә бурахмады. Һәсәнгулубәй Салатов ушағы өз доғма оғлу кими севди. Онун тәрбијәси илә машғул олду.

Һәсәнгулубәй рус мәктәбләриндә тәһсил алмыш бир чиновник иди. Лак рус әдәбијјатына ушаг өзү өјрәтди. Аз кечмәди ону Шушада мәктәб гојду.

Әбдүррәһимбәй һәлә мәктәб сыраларындан ајмаға, сәһәр илә таныш олуб ону севмәјә башлады.

О заман Тифлис Загафгазијанын мәдәнијјәт мәркәзләриндән бири иди. Әбдүррәһимбәй тәһсилини әртырмаг үчүн бу шәһәр кетди, сонра Петербурга кедә али тәһсилини икмал этди.

Тифлисин ени һәјаты, хүсусән Петербургун гайнар мәдәни мәшәәти вәтәнпәрвәр кәнчин кәләчәк фаалијјәт һәдәфләрини ишыгландырды. О, кердүјү бу-тун епиклиәри өз вәтәнинә өрәтмаға чан атды. Бир мүддәт дәфә, мүәллимлик кестәрди, онун охлар ичәрисиндә дәрдләрини ешитмәк, онлара дәрс вермәк, онлара јол көстәрмәк, онлары ајдынлашдырмаг, онлара ајнанда ајнасы олмаг, онлара ајнанда ајнасы олмаг, онлара ајнанда ајнасы ол

КӘНЧ НӘСЛ ӘДӘБИ ЯРАДЫЧЫЛЫГ ЙОЛЛАРЫНДА

ҺАГВЕРДИЕВИН АРХИВИ

Бөйүк адибимиз Һагвердиев вафат өдөркән, ондан бөлә одлуғы әзиким бөр архив ашкар гәламишдыр. Адибин бу ашкарлары Низами Институтунун Әлязмалары шө'бәсинә мүһафизә едунмасы дадыр. Ялычы, алим вә көркәмли чөмпийәт хадими олан Һагвердиевин парлаг бөаг Йолуну өкс этдирән бу архивдә йүздән артыг әлязмасы, китаб, тарихи сәнәд, мәктуб вә шәкилләр вардыр. Бу гиймәтли ашкарлар мөрсиндә ән чох диггәтә чәлб едән—адибин драм әсәрләриндән «Бахтсөз чаван», «Пәри чаду», «Ағаҹ кәлкәнҹә», «Хәлә», «Ешәрзан газ этмиш, кәрәсин гәзәтиниз» вә саир п'есләринин, «Ге'ә» «Гоча Тарзан» вә саир һекаләләринин әлязмаларыдыр.

«Пәри чаду» драмынын, мүәллифин өзу тәрәфиндән рүсчә тәрҹүмәси дә бу әлязмалары мөрсиндә. Кечән ил бөз, вахтилә бөйүк артист Өрәбинскинин иштирақы өтмиш одлуғу вә мүәллиф тәрәфиндән хүсуси олараг Өрәбинскинә үчүн көчүрүлмүш «Аға Мөһәммәд шаһ Гачар» п'есинин әлязмасыны әлдә этмишик.

Бу әлязмалары арасында Һагвердиевин бөаз бу вахтаҹ чап олунмамыш «Йолаш Көроғлу» вә «Чох кәзәл» адлы ики п'еси дә вардыр.

Архивдәки бөзи мөтдәрә китаблар Һагвердиев өдөби өрсинин нөшрини мүмкүн этдирир. Мүәллиф шәхсә Бакы Төдөвиз вә саир шө'бәләрдә чап олунмуш бу әсәрләр мөрсиндә бир нечә дөфә чап олунмалары да вардыр.

Һагвердиевин бөзи әсәрләриндә бөшгә Әрдөбил өнчи торг вә хүсусөн Әзөрбөйчан театр тарихинә, әдөбиёт нөзәрийөсинин мүхтәлиф мәсәләләринә, өдөби дөлишмә вә өлми-тәдгиг әсәрләринин әлязмалары да вардыр. Бүрөдә ән бөйүк әсәр рус дилиндә язылмыш «Азөрбөйчан театры» («Театр и драматургия» мөчмуәсинин 1936-чы вә 6-чы нөмрәсиндә чап олунмуштур) адлы әсәрдир. Бундан өлавә Һагвердиевин архивиндә театр тарихинә аид кө́лли мөгдарда өдөбиёт вә хатирәләр вардыр. 1922-чи илдә Азөрбөйчан Халг Маариф Комиссарлығы нөшриётинин бурахмығы «Сөнәт-нөфисә» мөчмуәсиндә (бу мөчмуәнин тәкчә бир нөмрәси чыхмышдыр) Һагвердиевин «Мусәламәлара театр» адлы бир мөгаләси чап олунмуштур. Һагвердиевин өзәри әсәрләриндә «Нөчә вәзнә» адлы әсәри вә «Өдөби дилимиз вә Һагтында» сөрләвөнди мөгаләси өдөбиёйатшүнаслығымыз үчүн хүсусөн өһәмийөтлә мөлумдур.

Аға Мөһәммәд шаһ Гачар вә Шүшә шөһәри Һагтында чохлу тарихи өсәрләр кө́стәрир ки, мүәллиф, 1907-чи илдә «Иршад» гәзетиндә гейд этдийи кими «Аға Мөһәммәд шаһ Гачар» адлы классик драмы әзмаг үчүн үзүн мүддәт тарихи мөнбәләрдә нөтичәдә этмишдир.

Архивдәки бөз ушуми дафтар. адибин топладығы мүхтәлиф шөбөнә мәтбәәрини нөтә өдир. Һагвердиевин 1933-чү илдә өз әлинә яздығы бөз сөнәдләрә тәрчүмөйи бөаны, онун Һ. Б. Зөрдабинә, Сүлейман Сәнани, бөчмыс өсәр Өчсөйинә яздығы мәктублар, өкси китабчасы вә саирә онун Һөятыны өйрөнмөк үчүн чох кө́зәл тарихи сөнәдләрдир.

Һагвердиевин архивиндәки шәкилләр дә сөн дөрөчә мараглы өдөбиёт адамларыдыр. Бунлар, адибин чөванлыгдан та гоча өйнарыдөкөр мүхтәлиф заманларда чө́кө́лмүш шәкилләрдидир. Бурада Һагвердиевин тәлөбөлик заманы чө́кө́дирдийи шәкилләр, анлаҹы илә бирликдә өйларда, Азөрбөйчан язычылары илә бирликдә Бөнимизин рәсмләр, адибин табутда өкин чө́кө́лмүш шәкли, ири отағынын, өнә мәсәлөсинә шәкли вардыр.

Әнөбә тәәллүгу олан мүхтәлиф рәсми сөнәдләр, өдөби кағызлары, көрәкөнө нөтичөлөнмөйө өлан фөалийөтинә өкс этдирир. Хүсусөлә бу сөнәдләр Һагвердиевин, Азөрбөйчан Драм Комитөси сөдри вәзифөсинә өкөн чох бөйүк ишләр көрмүш олдуғуну кө́стәрир.

Һагвердиевә Нөтиҹәләмишә мүхтәлиф өлми тәдгиг мүәссөсөләринә, нөшрийөтларын сөнәд мәктублар да диггөт чәлб өдир. Бу мөктубларда нөшрийөт өдөрәк, ондан Азөрбөйчан театрынын тарихинә мөгаләләр истөйир. Русия Өлмләр Акөдөмисинын бөкөштөчөсөл шө'бөси онун бу шө'бөдө үзө сөчилдийини бөлдирмөк мөктуб кө́ндөрир вә сөнрә. Бу мөктубларын бир нечөси өсө'ләдө Бөкөштөк мөрһум Өсөф Зөйнөлли тәрәфиндөн язылмышдыр.

Һагвердиевә кө́лөн мөктубларын чохуну да онун өдөби фөалийөтинин 35 илөдөки мүнасөбөтлө Нөтиҹәлямышлы мүхтәлиф мөдәни мүәссөсө вә төшкилатларындан, гардаш республикалардан вә тө'к-тө шахсларын тө́бриклөрини. Һөмин өбилөй мүнасөбөтлө Курчатовын Пуставөли адына театрынын бурахдығы хүсусөн вөрәгә, адибин гардаш Курчатван өмәкчиларын арасындакы бөйүк нөрмөтинин нишанөсидир.

Бөйүк адибимизин галан бу гиймәтли ашкарлар үзүн заман мүһафизө олунмагла Һагвердиевин өнә хатирөсини яшадачагдыр.

Низами Институтунун өлми ишчиси
Н. АГАЕВ.

СӘҺӘР—СӘҺӘР

Ачын бөнөфшәләр, ачын лаләләр,
Ах лө́ө бөлөсинө шөдөм нө гөдөр!...
Чатды көнүз ачын өөкөнө зөмөнөм,
Зөфөр бөйрөмөлыр өкин, өбөнөм.
Өрдөнө, мөдөлы дөнүнүз пар-пар
Гөйбөлө чөбөнөн кө́зөчө́кдир өр.
Бөхмө бөйүтдөйүм бу чичөкләр
Бурада кө́зөчө́к бөлкө бөлө́ көрө—
Дөйө сөрчөмөнөлы бөгчөлө өлмыш,
Кө́зөр сөһөр-сөһөр о нишөнөлы гыз.
Чичөкләр өчөндө. кө́зөл бир лөлө,
Бөхлөр чөкөн гыза кө́зөр хөлө.
Өлө бөн өстөйөр дөсөн бу чөгө
—Дүшүб өүөлыныз өлө бөн бөхтө.
Сөбөй үфүгөрдө сө́кө́зөндө лөн.
Кө́зөчө́к нишөнөлыр, о өкөд өгөлөн.
Мөн нө гөдөр көйчөк өлсөм да өнчөг—
Өөмөлыөн дөөө чох сөнө бөхөчөг!..

Педагоги институту тө'лөбөси
ЧӘМИЛ ВӘЛЕҺ.

ОНУН ДИЛӘЙИ

(ЕКЕАЙӘ)

О, мөнөм языларын үстүнө чөн верди. Гара языларин өөмаркөн дөрыстлөмөө бир сөсө өлөнө бу сөзләри дөө бөлдөн:

— Унутма... о гызмы өрөйөө тө́н!

Сонра кө́зөләри гөнөнду, бөөнө өбөнө дөлөрөн үстүнө галды.

Өдөмдөдөр, бөз гөнөбөр гөөнө өөдө. О, өтөлөн-өөлөн етөн өзөө токтөөнө өөөөйөрды. Мөн ону сөлөөмөг өөмөдөм.

О кө́ндөн бөз бөр-бөрөнө гарөөн кө́нө өөнө өөө өөө өө